

LITERÁRNÍ PROSTORY OTCOVSTVÍ / MARCIN FILIPOWICZ

The Literary Spaces of Fatherhood

Abstract: This article seeks to contribute to the discussion about literary images of fatherhood in contemporary Czech and Polish prose. It focuses on analysing the specific literary spaces that have emerged alongside a new type of literary character, namely, 'new fathers', who give up their professional activities to stay home and look after babies. A comparative analysis of two novels – Petr Šabach's *Putování mořského koně* (*The Pilgrimage of a Sea Horse*) and Marek Kochan's *Plac zabaw* (*The Playground*) – presents the similarities in the structures of their literary space and in the way masculinity is contextualised in the space of the playground and the home. The article sets the analysis against the backdrop of social changes affecting parenting and fatherhood in Poland and the Czech Republic in recent decades.

Key words: fatherhood, literary space, contemporary Czech and Polish literature

Filipowicz, Marcin. 2015. „Literární prostory otcovství.“ *Gender, rovné příležitosti*, výzkum, Vol. 16, No. 1: 6-13.

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2015.16.1.163>

Během posledních dvou desetiletí lze sledovat prudký nárůst zájmu společenských a humanitních věd o problematiku otcovství (Burgess 1997), jenž je bezesporu následkem intenzivně se vyvíjejících maskulinních studií od poloviny 80. let 20. století. Jedním z hlavních polí současného výzkumu otcovství je způsob jeho sociálního a kulturního konstruování. Na otcovství se zde nahlíží jako na sociální konstrukci široce chápanou jako diskurs o tom, co konstruuje „dobré“ otcovství, jaké by měly být vztahy mezi dětmi a otci, a v neposlední řadě i jaký je vztah mezi současným otcovstvím a převládajícím paradigmatem maskulinity v západní kultuře (Featherstone 2009). Předmětný diskurs se projevuje zejména v odborné publicistice a literatuře (Vuori 2009: 45–72), audiovizuálním umění a také v beletrii, ať už v literatuře populární nebo v literatuře vysokého stylu. Všechny tyto složky vytvářejí velmi silný tlak, zvláště v případech pokusů o zavedení nových žádoucích vzorců, na který jedinci musí reagovat, i když velmi často dochází k podstatné diskrepanci mezi diskursivně vytvářeným obrazem otce a sociální praxí (Gregory, Milner 2011: 589).

Výzkum genderu, pojímaného jako forma reprezentace (Lauretis de 1987: 4–5), má v literární vědě již dlouhou tradici. Za východisko pro zkoumání literárních obrazů maskulinity, respektive i otcovství, lze považovat stanovisko německého literárního teoretika Kaluse Michaela Bogdala vyjádřené v 90. letech 20. století. Podle jeho názoru literární texty ukazují vznik norem maskulinity i způsob, jímž tyto normy ovlivňují mocenské vztahy v soukromé a veřejné sféře. Jinými slovy, literatura může upevňovat, vyjednávat nebo dekonstruovat symbolické formy maskulinní reprezentace (Bogdal 1998: 202). Literárněvědná analýza se může pokoušet tyto procesy mapovat, případně vžitým významům dodávat významy nové.

Svou pozornost bych chtěl obrátit na způsob zobrazení tzv. nového otce v současné polské a české próze. Zároveň bych si chtěl položit otázku, jakou úlohu může toto zobrazení sehrávat v rámci společenského diskursu otcovství. Předmětem

mého zájmu bude specifický druh prózy založený na dějovém schématu – otec pečující o malé dítě. Jedná se o poněkud starší text Petra Šabacha *Putování mořského koně* (první vydání vyšlo v souboru próz s názvem *Šakalí léta* v roce 1993) a novější román polského spisovatele Marka Kochana *Plac zabaw* (*Hřiště*) (první vydání roku 2007), které jsou ukázkovými příklady tohoto typu prózy. Uvedeným textům nebyla doposud ze strany genderových literárněvědných studií věnována pozornost. Šabachův hlavní hrdina zůstává na rodičovské dovolené se svým dvouletým synem, zatímco manželka se vrátí do zaměstnání. Otec se dostává do každodenního stereotypu spojeného s péčí o syna. Nové uspořádání rolí v rodině má navíc negativní vliv na jeho vztah s manželkou Marií, kterou nakonec přistihne při nevěře. Následně se zhroutí vyčerpáním a několik měsíců stráví v psychiatrické léčebně. Dějové schéma Kochanova románu je obdobné. Máme zde dva mužské hrdiny plnící stejnou roli. Starají se o děti a domácnosti, zatímco jejich manželky se věnují profesionální kariéře a zajišťování příjmů. Pozoruhodné je, že jejich vztahy ztroskotají a končí podobně: nevěrou nebo rozchodem.

Mým cílem bude zamyslet se, jestli obě knihy pojímají současné proměny otcovství jako rozšíření, nebo hrozbu pro převládající paradigma maskulinity v západních společnostech. Domnívám se, že pro tento účel by mohla být velmi užitečná analýza sémantiky literárního prostoru, který chápou jako jeden z prvků kontextualizace genderu. První impulsy pro zkoumání relací mezi prostorem a maskulinitou, respektive otcovstvím, přinesli sociální geografové. Předmětem jejich zájmu byl způsob, jímž jsou sociální konstrukce genderu vytvářeny, vyjednávány nebo zamítány na různých místech a v různých prostorech (Hoven van, Hörschelmann 2005: 1–16). Pojímání maskulinity a otcovství jako sociálních konstrukcí vyžaduje vnímat jejich různorodé konceptualizace (rekonstruování a přepracovávání), jež jsou následkem vztahu k ostatním entitám, jako jsou např. tělo, identita, instituce, ideje, společenské normy, historický kontext anebo prostor. Poslední faktor se doposud v souvislosti s výzku-

mem maskulinit netešil příliš velké pozornosti badatelů. Teprve v minulých letech se začaly objevovat práce týkající se prostorových rozměrů maskulinity. Jedná se v nich o hledání odpovědí na dvě zásadní otázky – jak jsou maskulinity uskutečňovány v různých prostorech a jak se prostor popisuje na podobě prožívání maskulinní zkušenosti (Gorman-Murray, Hopkins 2014: 6–8). Přestože tento metodologický nástroj vznikl na půdě společenských věd, domnívám se, že může být přínosný i pro literárněvědný úhel pohledu.

„Noví otcové“

Ve druhé polovině 20. století začaly být v západním světě postupně přehodnocovány tradiční rodinné vztahy zděděné po měšťanské společnosti 19. století, proto začala být instituce otcovství vnímána v kategoriích rozkladu. Profesní aktivizace žen zpochybnila profesní práci jako stěžejní složku maskulinní identity a zahájila i proces zpochybňování definice otce jako živitele rodiny. Podle některých názorů, zejména tradičně orientovaných teoretiků, přineslo 20. století závažnou krizi otcovství, projevující se především pochybnostmi ohledně toho, kým je otec (Zoja 2005; Kubicki 2009: 87, 101; Więclawska 2009: 306). V průběhu 70. let následkem redefinování instituce otcovství a nutnosti nalézt odpověď na takto formulovanou otázku se objevila postava „nového otce“ (Delumeau, Roche 1995: 377; Johansson, Klinth 2008: 43–46; Nešporová 2012: 465), čili otce, jenž se aktivně podílí na péči o dítě. Sociologicky byl „nový otec“ definován jako muž pocházející ze střední nebo vyšší společenské vrstvy, svobodného povolání, který si může dovořit svobodnější časový režim, odmítající tradiční maskulinní kulturu (Badinter 1999: 173).

Nový normativní rámec začal předpokládat fyzickou a citovou blízkost, stejně jako zapojení se otce do péče o dítě, případně o domácnost. Tato moderní norma se určitým způsobem přiblížila k vypracovanému modelu mateřství v rámci západní kultury během posledních dvou století (Maříková 2009: 90). Vznik nové otcovské normy vedl však k svébytnému rozdělení myšlení o otcovství. Na jedné straně totiž posílil proud zdůrazňování negativních dopadů zániku tradiční otcovské úlohy a považování „nového otce“ za nepřirozenou představu, jež postrádá kulturní základnu. Podle Hany Maříkové (2009: 91) se zde jedná o esencialistický přístup, který klade důraz na jedinečný význam otce v životě dítěte a otcovství ve společnosti a ve svém důsledku představuje „apologetiku“ tradičního modelu. Druhý proud myšlení lze označit jako konstruktivistický. Na otcovství se zde nenahlíží jako na statickou roli jedince, ale jako na dynamický relační proces, kde je role neustále rekonstruována lidmi během jejich každodenních interakcí, probíhajících v kontextu proměňujících se genderových vztahů (Maříková 2009: 91; Kubicki 2009: 96; Uhde 2009: 9–26).

Navzdory zastáncům a obhájcům otcovského esencionalismu tato změna v posledních desetiletích ve střední Evropě urychleně probíhá. Během uplynulých třiceti let se v polském modelu rodiny odehrával postupný přechod od

tradiční podoby směrem k podobě modernizované. Nemělo by nás ale překvapovat, že jev „nového otcovství“ platí v Polsku pouze pro část společnosti – spíše obyvatele velkých měst pocházejících ze silnějších sociálních skupin. Podle odhadů se jedná o dvě pětiny mladých Poláků, přičemž jedna čtvrtina společnosti zaujímá i nadále silně tradiční stanovisko (Kubicki 2009: 82, 102). Co se týče české společnosti, Hana Maříková (2006: 157) na základě sociologických výzkumů psala o jistém posunu proti modelu otcovského chování u předchozí generace. Nicméně pouze výjimečně se muži identifikovali s rolí pečovatele do té míry, že je bylo možné označit za „nové otce“.

Je nutno podotknout, že postava „nového otce“ se stále častěji stává hrdinou masového povědomí, přičemž hlavní způsoby jejího ztvárnění jsou založeny na tělesné idealizaci anebo zesměšňování prostřednictvím vytváření obrazu „otce kvočny“. První tendence se vyskytuje zejména v reklamních sděleních. V reklamě se objevující „noví otcové“, ať už se jedná o společenské kampaně, například propagování otcovské dovolené v 70. letech 20. století letěch ve Švédsku (Johansson, Klinth 2008: 42) nebo o reklamu na ryze komerční výrobky (prací prostředky, dětské pleny, cereálie, minerální vody apod.), jsou většinou polonazi, mladí, krásní a hlavně redukování na svá těla. V případě druhé tendence nám populární kultura nabízí pestrou škálu výsměšných sdělení založených na schématu – nechme samotné otce s dětmi a uvidíme, jestli to zvládnou, bude „smíchu k popukání“ (Delumeau, Roche 1995: 386; Gregory, Milner 2011: 597). Bogusława Budrowska poukazuje například na to, že v polské populární kultuře se od začátku 21. století vyskytla celá řada fejtonistických nebo blogových relací mužů, kteří se stali „novými otcí“. Jejich hlavní vlastností je nadsada vůči plnění roli. Působí to dojmem, že „nový otec“ je postavou roztomilou a nepříliš vážnou. Badatelka nastoluje pozoruhodnou hypotézu, že cílovou skupinou výsměšných sdělení o „nových otcích“ jsou zejména matky. Ty na jedné straně potřebují zprostit se kulturou podloženého vnitřního nutkání být ideálním rodičem a na druhé straně touží po angažovaných, spoluodpovědných a citově založených partnerech (Budrowska 2008: 135–137).

Hrdinové románů Šabacha a Kochana jsou recipienty vnímání především pomocí klíče „otec kvočna“. Na základě recenzí v tisku a krátkých záznamů v syntetizujících literárních příručkách se můžeme domnívat, že v případě obou rozebíraných děl se jedná o oddechovou četbu, nepojednávající o otázce otcovství příliš vážně (Nowacki 2007: 15; Janoušek et al. 1999: 465; Machala 2001: 132). Některé rysy, společné pro obě díla, jež lze nepochybně považovat za konstitutivní pro tento druh prózy, ve velké míře odůvodňují tento způsob čtení. Fabule obou děl jsou založeny na stejném schématu obracení „přirozených“ rodinných rolí naruby. Výměna rolí je příčinou „zábavných“ peripetií hrdinů, kteří musejí zvládnout novou životní situaci. Samozřejmě se obě díla podstatně liší. Psychologický rys hrdinů je věrohodnější u polského spisovatele, stejně jako jeho úvahy založené na povědomí existence jevu „nového otcovství“,

což by ostatně nemělo překvapovat, neboť Šabachovo dílo vzniklo v závěrečném období československého socialismu, zatímco Kochanův román je zasazen do varšavských reálií prvního desetiletí 21. století.

Pomocí analýzy konstrukce prostoru jako jednoho z faktorů konceptualizujících maskulinitu a otcovství bych chtěl doložit, že obě knihy poukazují i přes svoji zdánlivou zábavnost na zcela vážné problémy mužů, kteří se musejí vyrovnat s humoristickou, respektive roztomilou, podle četných sdělení populární kultury, rolí „nového otce“.

Narativ a prostor

Feministický literárněvědný výzkum ve své rané vývojové fázi kladl důraz na objevování „ženského hlasu“ v literatuře a dokládal, že ženská vyprávění se v dějinách literatury jaksi rozpouštěla v dominantním maskulinním narativu (Szczuka 2000: 71–72). Byl ale onen narativ zcela univerzální a pojednávající komplexně o mužské existenciální zkušenosti? Kochan v rozhovoru poskytnutém týdeníku *Polityka* kriticky hodnotí jeho možnosti:

Pro mě je vyprávění klíčovou věcí. Žena staví svoji identitu prostřednictvím vyprávění ostatním ženám nebo mužům o sobě jakožto ženě, matce, manželce. Zatímco muž o sobě sám vyprávět nemůže, neboť nemá komu, nikdo ho nechce poslouchat. Když začne řeč na téma emocí (...), bude vzápětí považován za fňukala (...). Postrádáme prostor, kde muž může vyprávět o sobě samém jakožto o otci (Podgórska 2007: 71).

Z tohoto výroku vyplývá, že jisté otázky jsou pro mužská vyprávění tabu. Je pozoruhodné, že polský spisovatel místo toho, aby zdůraznil, že i díky jeho knize se maskulinita konceptualizuje ve struktuře vyprávění, přiznává v odpovědi na další otázku, že jeho hrdinové používají femininní, nikoli maskulinní narativy:

Popis zážitku vypravěče Vašeho románu – otce, jenž tráví čas na Hřišti – zní jako stížnost ženy zazdžené v domácnosti, která cítí, že život je někde jinde (...) – Ano. Muž umístěný na místo ženy přebírá její optiku, dívá se jejíma očima (Podgórska 2007: 71).

Domnívám se, že s tímto tvrzením nelze plně souhlasit. Podle mého názoru v dílech pojednávajících o „novém otcovství“ lze spatřit typ maskulinního narativu, který se projevuje zejména specifickou genderově motivovanou konceptualizací literárního prostoru.

Prostor je v literárním díle nesmírně důležitým interpretačním klíčem. Je územím bytí hrdinů, je objektem jejich jednání a poznání, slouží k jejich nepřímé charakteristice, a což je možná nejdůležitější – stává se často způsobem exprese jejich pocitů a myšlenek (Markiewicz 1996: 137–157). Pro literární prostor je tedy příznačná symbolická potence, byť by její ráz nebyl autorem vyjádřen explicitně (Mey-

er 1970: 21). Jak uvádí Daniela Hodrová (1997: 15–18), povaha místa bývá spjata s typem postavy, která se na něm zdržuje nebo se jím pohybuje, postava je do značné míry determinována místem a místo postavou. Podstatná je zde autorská individualizace modelového prostoru, jenž je vždy založen na jistém vžitém významu. Tato individualizace v mnohém spočívá v metaforizaci prostoru a budování nových významů na dosavadní sémantické „matrici“. Právě proto v případě předmětných vyprávění bude důležité položit důraz na způsob, jímž se v obou dílech nahlíží na hřiště a domácnost – typická místa „nových otců“. Jinými slovy, jaký je vztah mezi prostorem a odehráváním a prožíváním maskulinity a otcovství hrdiny.

Veřejný prostor – hřiště

V obou dílech je vztah mezi hrdinou a prostorem hřiště zobrazen dynamickým způsobem, který se zaměřuje zvláště na zaznamenání jeho proměny. Hřiště je ve vyprávěních obou autorů zobrazeno jako prostor bytostně cizí, jež si teprve budou muset postupně „ochočit“. Prostor se řídí svými pravidly, pro „nového otce“ úplně exotickými. Už v této etapě Kochan poprvé posunuje symbolické významy, což vede k porušení dosavadního tvaru sémantické matrice. Místo dětských her a příjemného trávení času je jedním z hrdinů románu vnímáno jako místo naprosto profesionální, jež vyžaduje téměř „licenci k pobývání“: *Hřiště, profesionálně specializované, švédská barevná a plastová hrací zařízení, s atestací (Kochan 2007: 33).* Pokud ale bylo hřiště bílým místem na mapě dosavadního světa hrdinů mužů, zdaleka to tak neplatilo pro celou společnost. Hřiště má ztvárněnou sociální strukturu s kontrolními mechanismy, jímž je podrobován každý nový na něj vstupující jedinec, o to více jedinec, jehož gender podřívá dosavadní genderový řád prostoru. Kontrolní reakce jsou v obou dílech velmi podobné: *Když jsme se přiloudali (...) několik očí si nás pátravě prohlédlo (Šabach 2003: 9); Ženy na něj pokyvují hlavami, mrkají na něho (...), piští: podívejte se, iiiiii! To je ten táta. Babský král. Už zde byl jednou viděn touto dobou (Kochan 2007: 37).* Konceptualizace maskulinity v prostoru hřiště, během úřední pracovní doby, vyvolává u hrdinů pocit nepřislušnosti, až nevhodnosti vlastní přítomnosti: *Po pěti minutách mi bylo jasné, že nejméně polovina matek se zná. (...) A já. Byl jsem tu jediný muž (Šabach 2003: 10); Lavičky – na jedné náš Kocourek jako kůl v ženském plotě (Kochan 2007: 33–34).* Znovu se tedy proměňuje symbolický význam prostoru, a to následkem vzniklé relace mezi prostorem a maskulinitou „nových otců“. Teoretický otevřený, veřejný a rekreační prostor se v rámci maskulinních vyprávění stává místem odcizení a nesnadné konfrontace s vlastním genderem a přiřazenou společenskou rolí.

Kulturní genderové vzorce dávají hrdinům výrazné najevo, že jim tento prostor nepatří. Pobyt v něm je vystavuje dvojí opresi, která má své zdroje na obou stranách hranice hřiště. Na jedné straně mají pocit, že je svět mimo hřiště kritizuje kvůli pobývání v tomto nemaskulinním prostoru, na což je výrazně upozorněno v obou dílech. Šabachův hr-

dina se během večerního posezení v hospodě stává terčem vtipkování svých kamarádů. U Kochana je ale tato forma oprese ukázána přímým způsobem: *setkává se se zrakem podnikatele v bílé košili jdoucího aleji za plotem (...). Svým zrakem (...) mu v klusu naznačuje, hele ty tam (...). Nemáš nic na práci, nikdo tě nechce? Utíráš dítěti prdel?* (Kochan 2007: 38–39). Na druhé straně se cítí být vystaveni kritice spoluúčastnic prostoru, na což klade zvlášť silný důraz Kochan: *Cítí na sobě jejich zrak (...) podívejte se, amatér, nedokáže utišit dítě, nemehlo. Jak mu brečí. Tak se nauč, ty tulpasi, jinak se houpá, aby přestalo. (...) Proč pláčeme, protože maminka není, u maminky je líp, vid', u maminky by nebrečelo, kdepak je maminka?* (Kochan 2007: 40). Skutečnost, že tato okolnost není nijak zvlášť zvýrazněna v díle českého spisovatele, se dá s největší pravděpodobností vysvětlit existencí kulturních rozdílů v přístupu k výchově dětí. Nesmíme zapomenout, že svět současné Varšavy se liší od světa Prahy na sklonku socialistické éry. Vzorce velkoměstské péče o dítě zachycované Kochanem jsou z velké míry předurčeny kryptoreklamním diktaťem rodičovských časopisů, které vytvářejí umělé potřeby a svébytnou přecitlivělost. V každém případě Kochanovi hrdinové podléhají opresi ze strany profesních a v prostoru hřiště zabydlených žen, jež často vnímají „nové otce“ jako vetřelce nezvládajícího standardy dobrého rodičovství, určené frustrujícím poradenským systémem z barevného tisku.¹

Nekomfortní postavení vede k vyjednávání tvaru genderově determinovaného vztahu mezi hrdiny s prostorem hřiště. Právě proto literární „noví otcové“ přijímají různorodé adaptační strategie, jež se v obou dílech až překvapivě shodují. Hned na začátku, když si uvědomují, že zde přece jenom musejí pobývat, se pokoušejí zaujmout místo na okraji: *Vybral jsem si (...) lavičku, zastrčenou pod obrovským kaštanem* (Šabach 2003: 9); *(...) já tu nejsem, já jsem zde jenom dočasně, havarijně. Manifestuju svoji nepřítomnost* (Kochan 2007: 33). Následně nastupuje fáze racionalizace prostřednictvím úniku do jiných – „vážných a maskulinních“ aktivit:² *Pepino pracoval na písku a já předstíral četbu* (Šabach 2003: 12); *kupuje noviny s barevnými stránkami o ekonomice* (Kochan 2007: 37). Současně začínají hrdinové sledovat prostředí, a přitom se pokoušejí deprimovat spoluúčastnice prostoru: *Jsem přesvědčený o tom, že jsou to dobře udržované, dobře vypadající taxikářské kočky. Tím taxikářské myslím všechno to haraburdí, kterým jsou doma obklopeny* (Šabach 2003: 12). Je pozoruhodné, že socialistické taxikářské matky se v komentářích vypravěče sotva liší od stejně konzumně zaměřených současných polských matek. Tento druh racionalizace se odvíjí od toho, že v počáteční etapě jsou obě vyprávění o hřištích prosycena neochotou hrdinů smířit se s výkonem „nemaskulinní“, a zejména z hlediska „objektivního“ společenského úspěchu málo hodnotné činnosti.

Zvláštní racionalizační strategii vůči svému „odchodu na hřiště“ zaujímá druhý z Kochanových hrdinů – nepřiliš úspěšný mladý vědec, nadto vydržovaný bohatou ženou. Redukuje svoji poznávací disonanci prostřednictvím pojednávání o prostoru pomocí antropologického diskursu.

V rámci jeho vyprávění se opět přehodnocují stávající významy prostoru. Hřiště, které je všeobecně spojováno s infantilními a každodenními vyprávěními tzv. pískovišťových matek, je najednou vloženo do rámce vědeckého diskursu pracujícího s odbornými termíny, například *zúčastněné pozorování* (Kochan 2007: 141) nebo *popis společenské struktury zkoumané komunity* (Kochan 2007: 142).

Úvodní etapu vyrovnávání se hrdinů s prostorem pro ně exotickým uzavírá v obou dílech téměř identický popis jevu obhajoby před útoky matek, jež se pokoušejí navázat přátelské kontakty založené na výměně pečovatelských zkušeností:

Seděli jsme vedle sebe chvíli mlčky a najednou mně oslovila. (...) a v tom smyslu pokračovala a já jsem odpovídal tak na hranici zdvořilosti (Šabach 2003: 23);

(...) nevšímá si, když nějaká, jedna z nich se přidává, přisedá si, máte tady volno? (...) Jak se Vám to dítě podobá (...). On: aha, jen tak ze zdvořilosti, ne aby hovořil, zahajoval téma (Kochan 2007: 34–35).

Situace nuceného pobytu v prostoru, do něhož podle vžitých společenských představ muži nepatří, je hrdiny vnímána jako neuspokojující, ba dokonce jako nežádoucí. Tato skutečnost vede následně ve zkoumaných textech k obranným reakcím, jako je třeba nepřátelský postoj vůči ostatním, kteří pobývají na hřišti.

Aklimatizaci hrdinů v prostoru hřiště neusnadňuje ani vnější prostředí. Když už sami začnou pozorovat okolí, zrodí se v nich přirozená potřeba podělit se o zážitky s ostatními. Potom také přichází velké zklamání. Ukazuje se totiž, že svět mimo hřiště nepovažuje onen prostor za pozoruhodný. Vnější svět jejich vyprávění odmítá. Týká se to partnerek: *Pak jsem jí zase já chvíli povídal (...). Marie vůbec neposlouchá* (Šabach 2003: 14); *Vypráví Kocourek, chce být doceněn (...). Helenka však neoceňuje, usíná během vyprávění nad stolem* (Kochan 2007: 36), kamarádů a v neposlední řadě i profesního prostředí, jelikož profesor J. reaguje na referát „pískovišťového“ antropologa následujícími slovy: *Já zde neshledávám materiál. (...) Trošku jste zdětinštěl poslední dobou, plácne nakonec, (...)* (Kochan 2007: 146–147).

Co se původně jevílo jako exotické, se časem stává otravnou každodenností. V našem kulturním kontextu je pro muže po psychické stránce nesmírně náročný přechod od časové linearitě spojené s vykonáváním činností směřujících k dosažení nějakého pracovního cíle k časové cykličnosti, jejíž náplní jsou každodenní, pravidelné a neodkladné pečovatelské úkony. Podle sociologických výzkumů muži v roli „nového otce“ nesou tuto změnu velmi těžce (Maříková 2009: 98). Pokud je zachycení přítomnosti „nových otců“ na hřišti mnohem důslednější u Kochana, pak se ale Šabach lépe vypořádal s časovou monotónností spojenou s tímto prostorem. Forma deníkových zápisků vyzdvihuje opakovatelnost těchto úkonů, stejných procházek, týchž pískovišťových patálií a velmi dobře ukazuje nutnost hrdinů vyrov-

nat se s každodenní stejnorodostí prostoru. K sémantické matici hřiště, ve všeobecných představách obvykle vnímaného jako místo odpočinku a zábavy, jsou přiřazeny nové významy, které způsobují, že ho čtenář začíná vnímat prizmatem syndromu únavy ze stereotypu. Šabachův hrdina se sice snaží vymýšlet pokaždé nový program, nicméně možnost jeho volby je poměrně omezena, a proto začíná podléhat výše uvedenému psychickému procesu:

Měl jsem mírnou depresi z toho věčného vysedávání (...) na lavičce; Zhroutil jsem se na lavičku a apaticky jsem se rozhlížel kolem; Musel jsem pro nás na dnešek vymyslet nějaký kloudný program. Vůbec nic mně nenapadlo. (...) Děsím se toho, jak nápadně se jeden den podobá druhému (Šabach 2003: 29, 31, 56 a 82).

Postupem času se vztahy mezi hrdiny a prostorem hřiště normalizují. Je zde zobrazený proces, který bychom podle Andrewa Gormana-Murraye a Petera Hopkinse (2014: 8) mohli označit jako změnu paradigmatu odehrávání a prožívání maskulinity a s ní spojené otcovské role následkem působení určitého prostoru. „Noví otcové“ prostor ochočují, zatímco on sám je zase začíná vstřebávat:

I ostatní si tady na nás zvykli. (...) Asi mě probrali (...), zařadili si mě, a to zatím stačí (Šabach 2003: 20).

Jsi tady, tak si vem na hlavu šátek (...), kup si barevný časopis s křížovkou. (...) popovídáme si o mastných olejích, o zázračném krému, o peptilonu dvě (...) (Kochan 2007: 37).

Prostor hřiště postupně mění i povahové rysy hrdinů. Po fázi přizpůsobování přichází fáze ztotožňování. Původně nebezpečný a nesrozumitelný prostor získává vlastnosti takřka útočiště. To vede k úplnému splynutí hrdinů s vykonávanou činností, ačkoliv zde vzniká nový problém. Je-li v souladu s platnými společenskými normami spojení vzorce maskulinní identity s péčí o dítě neobvyklé, pak to, aby muž o tuto činnost projevoval přímo zájem, je kulturně téměř nepřijatelné. Navzdory tomu se v hrdinech obou děl taková touha postupně vyvíjí, a navíc se začínají vyhýbat návratu do vnějšího světa maskulinních výzev:

Opustil mě pocit, že o něco zoufale přicházím, že mě všichni předběhli, že prožívám ztracené chvíle; (...) pak si zase říkám, ať se jdou všichni bodnout, protože já mám Pepína (...); Já jsem si prostě uvědomil jen to, že nic kromě hlídání Pepína neumím (Šabach 2003: 50, 94 a 110).

Zvyknul si. Je mu zde dobře, na hřišti; (...) dívá se s politováním na chlapy v oblecích, opocené v tom vedru (...). Ještě to stihne, ještě jeden rok (Kochan 2007: 115 a 118).

Ve chvíli, kdy hrdinům prostor hřiště zdomácní, by se mohl čtenář domnívat, že mu nyní budou naděleny kladné příběhy

hy „nového otcovství“. Autoři však od toho ustupují a poté figuru „nového otce“ opět kulturně zpochybňují. Šabachův hrdina například servíruje v domácí zástěře kávu své manželce a jejímu kamarádovi z práce, se kterým ho pak manželka podvede. Proti tomu se jeden z hrdinů Kochana stává „celebritou“ hřiště: (...) *dělá kariéru jako ideální ženo-muž, (...) táta snů, (...), idol hřiště* (Kochan 2007: 42). Je tedy patrné, že oba romány zobrazují vztah mezi rolí „nového otce“ a tradiční maskulinitou v dynamické přechodové fázi, kterou charakterizuje svébytná citová ambivalence a nejistota. Na „nové otce“ se v souvislosti se vstupem do genderově determinovaného prostoru kladou četné nové požadavky. Ve chvíli, kdy je konečně vztah mezi maskulinitou a prostorem redefinován, přichází připomenutí starých maskulinních výzev a norem chování.

Prostor bytu

Pokoj, nebo jinak byt, je obvykle badateli poetiky prostoru považován za základní místo lidské existence. Způsob bydlení je způsobem bytí, což následně určuje vztah jedince k světu. Tento prostor je tedy velmi často vnímán jako intimní, jako prodloužení vlastního těla a duše, místo reflexe a bod pozorování vnějšího světa (Hodrová 1997: 217–219). Musíme si být ale vědomi toho, že prostor domácnosti je v naší kultuře silně genderovaný. Spojování maskulinity s prostorem domácnosti bylo v novodobé západní kultuře z velké míry založeno na obrazech odpočinku a obecné zodpovědnosti ve smyslu zabezpečení stability bydlení (Tosh 1999), zatímco s femininitou bylo spojováno zajištění každodenního chodu domácnosti, která se od 19. století stala tzv. ženskou sférou (Abrams 2005: 8–9). Převzetí té druhé funkce mužem je proto nutno vnímat jako porušení tradičního genderového prostorového řádu a posun na jeho sémantické matici.

„Noví otcové“ i zde konceptualizují svou maskulinitu. Literární ztvárňování bytového prostoru lze číst jako specifický záznam jejich otcovské zkušenosti. V obou dílech jsou tradiční významy domova zamítnuty. Byt se jeví jako prostor, který je svírá, obklopuje a je zároveň nezvládnutelný. V Šabachově románu je byt pojat jako každé ráno se uzavírající prostor osamocení, byt paradoxního, neboť v přítomnosti druhého lidského jedince. Potenciálně nejbližší lidská bytost – vlastní dítě – je zpočátku vnímána téměř jako přistěhovalce z jiné planety. Hrdinové nejsou připraveni na tak silnou intenzifikaci kontaktu s potomkem v omezeném bytovém prostoru. Vnímají děti tak, jako by s nimi byli za trest, a v důsledku toho je malý bytový prostor pocítován jako vězení. Šabachův hrdina téměř obsesně zaznamenává každodenní ranní bouchnutí dveří, když manželka odchází do práce. Tento motiv má symbolický význam, neboť zvuk uzavírajícího se prostoru ho probouzí k plnění úlohy „nového otce“: *Když dnes za Marii bouchly dveře, uvědomil jsem si nejasně, že tenhle zvuk si budu pamatovat celý život* (Šabach 2003: 7). Následkem pobývání v malém bytovém prostoru: *celé to naše drama se odehrává na malé ploše. Pokoj, kuchyň,*

koupelna a záchod (Šabach 2003: 50), a nekonečného opakování se každodenních úkonů se pozvolna narušuje hrdinova duševní rovnováha. Za takových okolností se mimořádnou událostí stává i věštění z obsahu klozetové mísy, což se hrdina snaží dennodenně praktikovat pro zpestření monotonie.

Konstrukce vztahu mezi prostorem bytu a jedním z „nových otců“ patří v Kochanově románu snad k nejzajímavějším pásmům celé knihy. Sevřený bytový prostor je zde popsán z perspektivy nemožnosti zavést v něm řád. Text ukazuje ambivalentní ráz prostoru, jenž se stává pastí. Hrdina v něm zpočátku nachází zdánlivé útočiště před nebezpečím vnějšího a „divokého“ světa hřiště. Objevuje se před námi původní symbolický význam – představa domova jako azylu a místa odpočinku. Ve skutečnosti je ale prostor domácnosti stejně agresivní vůči „novému otcí“ jako prostor hřiště. Obkličuje ho totiž množstvím předmětů a úkonů, které musí provést, aby zvládl dítě, stejně jako všechno, co se kolem děje. Rázem se tón vyprávění proměňuje a bytový prostor již není azylem: *do té kukaně, do jednoho těsného pokoje s jednou těsnou kuchyní a ještě těsnějším záchodem metr na metr, skoro svírajícím člověka jako korzet* (Kochan 2007: 40). Kochan vyvolává pocit prostorové oprese pomocí dynamické výstavby proudu vyprávění. Regstruje v prostoru prováděné úkony, ale zachycuje i obrovské množství předmětů a jejich chaotické přemísťování. Použitím předváděcího vyprávění pro zobrazení hrdinova fungování v rámci bytového prostoru se autorovi podařilo dosáhnout dramatické aktuálnosti a sugestivního působení kresleného obrazu. Pro tento druh vyprávění je příznačné velké množství krátkých vět dvojčlenných, nebo dokonce i jednočlenných, vtisněných do větších větných celků. Spád vyprávění je z lexikologického hlediska dodatečně posílen používáním četných elips, inverzí nebo anakolutů. Všechny tyto stylistické zákroky vyvolávají u čtenáře dojem plnění několika úkolů najednou v omezeném bytovém prostoru:

Leze s kočárkem a taškami, pak úzký výtah, jen aby se dort nevyvrátil v krabici, a honem s ním do lednice, lednice plná, vydává a vkládá (...) Jowitka (...) chce polívčičku, hned, dceruško, hned to bude, zase hromádka, je potřeba přebalit, ouvej (...), škrtá pod polívkou, aha, ještě kočárek, zůstal na chodbě, (...) půjdeme spolu pro kočárek, ne, nejdřív je potřeba udělat pořádek s plenkou (...), tu špínu je potřeba namočit, sahá pro lavor, jenž je ve skříňce pod stropem. Co je to za kouř? (...), běží do kuchyně vypnout sporák se špinavou plenou v ruce (...), tehdy zvoní u dveří, listonoš, (...) (Kochan 2007: 69–70).

V určitém okamžiku se vyprávění omezuje již jen na zaznamenávání jednotlivých podstatných jmen – předmětů, jež „nový otec“ musí nějak zkrotit. Nakonec nastupuje fáze rezignace a rozpadu kýženého prostorového řádu. Hrdina zaznamenává ve svém povědomí jediné impulsy registrované jeho smysly: *sleduje jednotlivé díly filmu o své dceři, hraní si Jowitky na koberci, (...) tma, autička, tma, (...) dětské knížечky vyhozené z regálu, tma* (Kochan 2007: 72). Každý další předmět je hrdinou vnímán jako vetřelec: *Toť děda Witek! Cpe se*

dovnitř s dalšími balíky (Kochan 2007: 73). Není ovšem schopen razantně zakročit, aby omezil zázračné rozmnožování věcí a zavedl v bytovém prostoru řád.

Nakonec se byt stává jakoby bojištěm o hrdinovo zachování aspoň části tradiční maskulinity založené na kategorii „zvládnání“ (Gilmore 1990: 1–2). Výsledek klání s prostorem také poskytuje odpověď na otázku, zda je otec schopný zvládnout úkol péče o dítě. Hrdina ale boj prohrává: *Zatím děda Witek vstupuje do obýváku, a současně i jediné obytné místnosti toho kvartýru, ostatně vypadajícího teď jako Lehnické pole samozřejmě v roce 1241, (...), žehlicí prkno, rozházené hračky, oblečení se povaluje u skříně, zasraný stůl* (Kochan 2007: 73). Prohra na poli krocení bytového prostoru znamená i životní prohru, zejména v očích hrdinova otce. Prostor ho tedy determinuje jako nevydařeného syna – životní nemešlo: *Helenka se dívá (...) na celý ten bordel, děda Witek na pomačkanou synovu košili, Kocourek přemýšlí, zda má uklízet a tímto přiznat (...), že to nezvládl, nebo má předstírat, že to je normální s dítětem* (Kochan 2007: 76). Opět se mění původní symbolický význam bytového prostoru. Konceptualizace maskulinity spojené s nově pojímanou otcovskou rolí mu rovněž přiřazuje symbolický význam bojiště, na němž se odehrává bitva mezi starým a novým maskulinním paradigmatem.

Závěr

Cílem tohoto příspěvku bylo zamyslet se nad rolí, kterou může sehrát otcovství a zobrazování „nových otců“ v současné české a polské próze v širším rámci společenského diskursu. Souběžně jsem se pokusil o úvahu, jestli se na „nové otcovství“ v této literatuře nahlíží jako na rozšíření, nebo podřívání tradiční maskulinity. Chápání prostoru pocházející ze společenských věd jako jednoho z faktorů kontextualizace genderu jsem využil pro literárněvědnou analýzu proměn sémantiky literárního prostoru ve vztahu k postavám „nových otců“ z románů *Putování mořského koně* od Petra Šabacha a *Plac zabaw* od Marka Kochana. Předmětová analýza se zaměřila na veřejný prostor hřiště a soukromý prostor bytu a ukázala, že obě knihy konstruuji dynamický vztah mezi prostorem a hrdiny – „novými otcí“. To je podle mého názoru důkazem, že oba romány ukazují identitu hrdinů v průběhu vyjednávání, kdy staré maskulinní paradigma není úplně zamítnuto, ale nové ještě není prosazeno. V prostoru hřiště se hrdinové pokoušejí prolomit dosavadní genderovou determinaci prostoru a konceptualizovat v něm svou maskulinitu ve vztahu k nové otcovské roli, což ovšem neprobíhá hladce a bezproblémově. Prostor, který je zpočátku hrdiny vnímán jako cizí a nepřátelský, je jimi postupně ochočován s použitím různých adaptačních strategií. Čtenář získává obraz zdánlivé identitní stability „nových otců“, kteří se zdají ztotožňovat se s novým prostorem a novou rolí a tím i překonávat genderovou determinaci prostoru hřiště. Autoři obou románů nenabízejí ovšem optimisticky laděné příběhy o zařazování role „nového otce“ do stabilní maskulinní identity. Na jedné straně zesměšňují své hrdiny

a připomínají jim staré maskulinní formy chování, v nichž není místo pro bytí „novým otcem“. Na druhé straně realizují posuny na sémantické matici prostoru bydlení. Byt se z původního místa odpočinku a bezpečí stává bojištěm o zachování alespoň torza původního pojetí maskulinity anebo o společenské uznání nového pojetí spojeného s pečovatelskou otcovskou úlohou. Přitom je nutno podotknout, že hrdinové onen boj spíše prohrávají, neboť žádného z výše uvedených cílů není dosaženo.

Zobrazený vztah mezi literárním prostorem a postavami „nových otců“ je tedy ambivalentní a nenabízí jednoduchá interpretační řešení, která by jednoznačně zapadala do akceptujícího nebo zamítavého proudu myšlení o novém otcovství. Konečné ztroskotání hrdinů obou děl nepochybně může upevnit odpůrce nového pojetí otcovství v tom, že se jedná o ohrožení tradiční a esencialisticky chápané maskulinní identity. Proti tomu příznivci „nového otcovství“ mohou oba romány vnímat jako literární záznam, byť obtížného ztotožňování se s novým maskulinním paradigmatickým zahrnujícím i úlohu pečovat o dítě.

Literatura

- Abrams, L. 2005. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789–1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Badinter, E. 1999. *XY: Identita muže*. Bratislava: Aspekt.
- Bogdal, K. M. 1998. „Geschlecht als Kategorie der Literaturwissenschaft?“ Pp. 189–218 in Heinz, M., Kuster, F. (eds.). *Geschlechtertheorie, Geschlechterforschung. Ein interdisziplinäres Kolloquium*. Bielefeld: Kleine.
- Budrowska, B. 2008. „Tacierzyństwo, czyli nowy wzór ojcostwa.“ *Kultura i społeczeństwo*, roč. 52, č. 3: 123–151.
- Burgess, A. 1997. *Fatherhood Reclaimed. The Making of the Modern Father*. London: Vermilion.
- Delumeau, J., Roche, D. 1995. *Historia ojców i ojcostwa*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Featherstone, B. 2009. *Contemporary Fathering. Theory, Policy and Practice*. Bristol: Policy Press.
- Gilmore, D. D. 1990. *Manhood in the Making: Cultural Concepts of Masculinity*. New Haven & London: Yale University Press.
- Gorman-Murray, A., Hopkins, P. 2014. „Introduction: Masculinities and Place.“ Pp. 1–24 in Gorman-Murray, A., Hopkins P. (eds.). *Masculinities and Place*. Farnham: Ashgate.
- Gregory, A., Milner, S., 2011. „What is „New“ about Fatherhood?: The Social Construction of Fatherhood in France and the UK. *Men and Masculinities*, Vol. 14, No. 5: 588–606.
- Hodrová, D. 1997. „Paměť a proměny míst. Na okraj tematologie a topologie.“ Pp. 5–24 in Hodrová, D. a kol. *Poetika míst*. Praha: H&H.
- Hoven van, B., Hörschmann, K. 2005. „Introduction: from Geographies of Men to Geographies of Women and Back Again?“ Pp. 1–16 in Hoven van, B., Hörschmann, K. (eds.). *Spaces of Masculinities*. London, Routledge.
- Janoušek, P. a kol. 1999. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945. Díl 2*. Praha: Brána.
- Johansson, T., Klinth, R. 2008. „Caring Fathers. The Ideology of Gender Equality and Masculine Positions.“ *Men and Masculinities*, Vol. 11, No. 1: 42–62.
- Kochan, M. 2007. *Plac zabaw*. Warszawa: WAB.
- Kubicki, P. 2009. „Przemiany ojcostwa we współczesnej Polsce.“ Pp. 77–105 in Sikorska, M. (ed.). *Być rodzicem we współczesnej Polsce: nowe wzory w konfrontacji z rzeczywistością*. Warszawa: WUW.
- Lauretis de, T. 1987. *Technologies of Gender. Essays on Theory, Film and Fiction*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Machala, L. 2001. *Literární bludiště. Bilance polistopadové prózy*. Praha: Brána.
- Markiewicz, H. 1996. *Prace wybrane. T. IV*. Kraków: Universitas.
- Maříková, H. 2006. „Genderový aspekt rodičovství.“ Pp. 141–159 in Hamplová, D., Šalamounová, P., Šamánová, G. (eds.). *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Maříková, H. 2009. „Pečující otcové: Příběhy plné odlišnosti.“ *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 1: 89–114.
- Meyer, H. 1970. „Kształtowanie przestrzeni i symbolika przestrzeni w sztuce narracyjnej.“ *Pamiętnik Literacki*, roč. 61, č. 3: 19–42.
- Nešporová, O. 2012. „Mateřství a otcovství v současnosti s přihlédnutím k historickému kontextu.“ *Lidé města / Urban People*, roč. 14, č. 3: 457–486.
- Nowacki, D. 2007. „Marek Kochan Plac zabaw.“ *Gazeta Wyborcza*, č. 158: 12.
- Podgórska, J. 2007. „Tata w pancerzu. Rozmowa z Markiem Kochanem, autorem powieści „Plac zabaw“, o tym, dlaczego tak trudno jest zostać ojcem nowego typu.“ *Polityka*, roč. 40, č. 31: 71–72.
- Szczuka, K. 2000. „Prządki, tkaczki i pająki. Uwagi o twórczości kobiet.“ Pp. 69–82 in Borkowska, G., Sikorska, L. (eds.). *Krytyka feministyczna. Siostra historii i teorii literatury*. Warszawa: IBL.
- Szlendak, T. 2009. „O naskórkowej (lub kosmetycznej) przemianie męskości.“ Pp. 62–76 in Sikorska, M. (ed.). *Być rodzicem we współczesnej Polsce: nowe wzory w konfrontacji z rzeczywistością*. Warszawa: WUW.
- Šabach, P. 2003. *Putování mořského koně*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Tosh, J. 1999. *A Man's Place. Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*. London: Yale University Press.
- Uhde, Z. 2009. „K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti.“ *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 1: 9–26.
- Vuori, J. 2009. „Men's Choices and Masculine Duties. Fathers in Expert Discussions.“ *Men and Masculinities*, Vol. 12, No. 1: 45–72.
- Więclawska, A. 2009. „Problemy współczesnego ojcostwa.“ Pp. 301–314 in Plopa, M. (ed.). *Człowiek na progu nowego tysiąclecia zagrożenia i wyzwania T. 3*.

Elbląg, Kraków: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej – Impuls.

Zoja, L. 2005. *Soumrak otců. Archetyp otce a dějiny otcovství*. Praha: Prostor.

Poznámky

1 O tomto jevu pojednává Elisabeth Badinter (1999: 182) jako o moci matek. Obdobným způsobem se na něj dívají autoři českých a polských sociologických výzkumů „nového otcovství“ (Szlendak 2009: 66; Maříková 2009: 96, 100; Kubicki 2009: 94–95).

2 Tento typ chování nachází své potvrzení i v rozhovorech Hany Maříkové (2009: 103) s otci pečujícími o děti, kteří často uváděli, že kromě plnění pečovatelských aktivit musí mít čas, aby se mohli věnovat jiné, z jejich pohledu pro ně

důležité činnosti, anebo že je péče o dítě nesvazuje v realizaci některých projektů, zájmů a plánů.

© Marcin Filipowicz, 2015

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2015

Marcin Filipowicz vystudoval práva a bohemistiku na Varšavské univerzitě. V současnosti působí v Ústavu západní a jižní slavistiky Varšavské univerzity a na katedře českého jazyka a literatury Univerzity Hradec Králové. Zabývá se genderovou problematikou v české literatuře a kultuře 19. století. Korespondenci zasílejte na: marcin.filipowicz@uhk.cz.